

Dubrovački i primorski graditelji XIII-XVI stoljeća u Srbiji, Bosni i Hercegovini

Kopnene i prometne veze trgovačkog i primorskog Dubrovnika omogućile su njegovim iskušanim i poduzetnim graditeljima i kiparima da rade u zaleđu grada. Iako je dubrovačka vlada nastojala da ih zbog svojih potreba okupi i zadrži u što većem broju na svom području u doba kada je utvrđivala svoj grad, dizala utvrde i zidine, gradila crkve i samostane i nastojala da trošne i požaru izložene drvene kuće zamijeni što više kamenim, oni su, jednako kao i njihovi sugrađani, trgovci i pomorci, bili prodorni i odlazili brodovima u susjedne primorske gradove, a s trgovačkim karavanama po strmim putovima u balkansko zaleđe, koje ih je zbog njihove vještine pozivalo na različite gradnje crkava i samostana, utvrda, peći i bunara.

U isto vrijeme oni su iz tog zaleđa primali u svoje radionice mladiće koji su dolazili da u njihovom mirnom i radinom gradu nauče klesarski zanat, a ponekad je i neki majstor silazio iz zaleđa da se zaposli i radi na primorju.

Već je 1281. godine dubrovački graditelj Desina de Riza sa sinom Blažom otišao u Brodarevo na Limu da zida crkvu s kupolama županu Dimitriju Vukanovu sinu, a unuku Nemanjinu, po čijem se kaluđerskom imenu David crkva i prozvala Davidovica. M. Ćorović piše da je bila sagrađena u romaničkom stilu, ali se na njenoj fotografiji vide i veliki gotički lukovi.¹ Ako su ti prelomljeni lukovi iz prvotne gradnje, onda su veoma važni za razvitak našeg graditeljstva, jer svjedoče da su dubrovački majstori zidali u gotičkom stilu,² koji inače prevladava na primorju u XIV stoljeću, ne samo u Dubrovniku u drugoj polovici XIII stoljeća već da su taj stil unosili u to doba čak i u Srbiju.

Gotički stil se tada, a možda i koje desetljeće ranije, javlja u raškoj građevnoj školi, i to na crkvi u Gracu,³ koju su vjerojatno posredovanjem Uroševe žene Jelene, koja je bila katolkinja, zidali također primorski graditelji.

Graditelj Desina ostao je samo kratko vrijeme u Srbiji, odakle se već 1282. godine vratio u Dubrovnik, gdje je posjedovao zemljište, imao obitelj i sina Radoslava.⁴ Upravo se zbog toga i nije zadržavao dulje u Srbiji.

Godine 1313. udružila su se četiri dubrovačka majstora i jedan zidarski pomoćnik i otišli na rad u Srbiju.⁵

Bit će da su ti odlasci kamenara osobito učestali u doba kada su se tamo gradile velike zadužbine, koje su okupljale na svojoj monumentalnoj i raskošnoj gradnji mnoge majstore i zanatlije, pa je stoga, oprezna i dalekovidna dubrovačka vlada, koja je ljubomorno čuvala, podupirala i unapređivala njihov klesarski i građevinski zanat, u želji da ih zadrži za svoje potrebe, bila primorana da im zadnjeg siječanskog dana 1314. godine zabrani odlazak »*ad aliquas terras subiectas regnamini Sclavonie*« bez izričite svoje ili kneževe dozvole, a uz kaznu od pedeset perpera ako prekrše tu zabranu. Odredila je pače da se kazni svaki dubrovački građanin koji bi sklopio ugovor s majstorima domaćim ili stranim za bilo kakav rad u Srbiji bez spomenutog njezinog dopuštenja, jer su graditelji i zidari gotovo

¹ M. Ćorović, »Crkva u Brodarevu«. »Starinar«, VII, str. 77, Beograd 1932; A. Deroko, »Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednjovekovnoj Srbiji« sl. 95, Beograd 1962.

² C. Fisković, »Prvi poznati dubrovački graditelji«, str. 83, Dubrovnik 1955.

³ A. Deroko, n. dj. sl. 94, 98.

⁴ C. Fisković, n. dj. str. 9.

⁵ Isto

redovito, kako ćemo vidjeti iz ovdje iznesenih ugovora, sklapali pogodbe za gradnje ponajviše u proljeće ili ljeti, kad početak zidanja bijaše najpogodniji zbog klimatskih prilika, s predstavnicima crkava, samostana ili vlastele i vladara iz zaleđa, inače dubrovačkim građanima i plemićima.⁶

Ali usprkos tom sprečavanju, majstori su, željni posla i zarade, odlazili u dubrovačko zaleđe, navikli na putovanja kao i mnogi njihovi suvremeni drugovi iz zapadnih evropskih zemalja.

Vlado Kolendin i Lipša Prvoslavov zidali su 1312. godine u Trebinju crkvu tamošnjem vlastelinu Obradu Vojihniću.⁷ Obrad Hvaljenov iz crnogorskog Bara, a nastanjen u Dubrovniku, Hranislav Sirakov, brat klesara Kudelina, iz Dubrovačke župe, Bratoslav Marinović, Milčen Radostin, Juraj Bjelmušević i neki majstor koji bijaše stigao u Dubrovnik iz sjeveroitalskog grada Padove, sklopili su sredinom svibnja 1330. godine s dubrovačkim vlastelinom Klimentom Držićem, koji je poduzimao različite poslove u unutrašnjosti Balkana, ugovor u kojemu su se obavezali da će otići na dva mjeseca zidati u Zahumlju (*in terra Chelmi*) bosanskom banu Stjepanu II Kotromaniću. Držić im je obećao da će biti plaćeni mjesečno, i to trinaest perpera na početku svakoga mjeseca, a plaćat će im i hranu na putu i sve ostale putne troškove polaska iz Dubrovnika i povratka u Dubrovnik. Ostanu li dulje, dogovorit će se s banom o daljem plaćanju, a Držić im je zajamčio da će se moći svaki od njih slobodno vratiti kući ako se razboli. Neki od njih bili su odmah isplaćeni za prvi mjesec, po čemu bismo mogli zaključiti da su doista bili krenuli u Zahumlje.⁸ Ne zna se koliko je Obradova družina ostala i radila u Kotromanićevoj službi, ali svakako sredinom lipnja 1333. godine Obrad je ponovo zidao u Dubrovniku. Bit će da su radili na nekoj većoj banovoj gradnji kada ih je odjednom pozvao šest, a bit će da su i pridonijeli širenju prijelaznog romaničko-gotičkog stila u njegovoj zemlji, izrađujući ne samo zidarske već i ukrasne klesarske radove, jer se zna iz arhivskih dubrovačkih spisa da su Hranislav Sirakov i Obrad Hvaljenov, koji su prvi sklopili ugovor sa Stjepanovim opunomoćenikom, klesali u Dubrovniku bifore i trifore vlasteoskih i građanskih palača i kuća.⁹

Tom zbližavanju dubrovačkog i zahumskog graditeljstva sredinom XIV stoljeća bit će pridonio i onaj graditelj Ivan koji je u toku 1349. godine zidao na dubrovačkom franjevačkom samostanu, uz obavezu da ga poslodavci puste u doba žetve »da ode u Slavoniju da požanje žito«, pa Jireček pretpostavlja da je bio Trebinjac.¹⁰

Dubrovački zidari zidali su i dubli zdence za Stjepanova nasljednika bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića i za vojvodu Pavla Radenića. Đore Bokšić, istaknuti trgovac i kasniji protovestijar bosanskog kralja Dabiše, sklopio je 23. rujna 1388. godine ugovor s dubrovačkim zidarom Bogosavom Jogunčićem, u kojemu se majstor obavezao da će otputovati Tvrtku da mu zaježno sa svojim učenicom Ivanom zida zdenac.¹¹

Izrazitije i bitnije dijelove klesali su vjerojatno oni primorski majstori i protomajstori koje je Stefan Dečanski pozvao sebi da mu zidaju zadužbine. Njegov biograf, dečanski iguman Gregorije Camblak, stoga i piše, oko 1400. godine, da je car »na skore povelevaaše kame-nosečcem priiti i ot pomorskih gradov načelniki zdanija tomu predstaviti«. ¹² Ti »načelnici zdanja« su zastalno protomajstori koji su igrali odlučnu ulogu pri gradnjama. Jedan od njih je bio i franjevac Vid iz Kotora, graditelj velike Stefanove zadužbine.

Vid je urezao svoje ime na nadvratniku južnih vrata priprete dečanske crkve, označivši da je iz Kotora i otkrivši značajan podatak, koji rijetko pružaju natpisi na zgradama, da je crkvu sazidao u toku osam godina, što znači od 1327. do 1335. godine.¹³

Možda je i jedan drugi istaknuti protomajstor Rade Borović, koji je urezao oko 1390. godine svoje ime na prag unutrašnjih vrata manastirske crkve u Ljubostinji, također porijeklom iz primorja. Đurđe Bošković je naime nedavno iznio prihvatljivu pretpostavku da je on možda sin Boroja Radojevića, koji je u prvoj polovici XIV stoljeća radio u Dubrovniku i osnovao tamo posebnu klesarsku školu s dva svoja sina klesara Gruba i Pala. Možda je on čak i prvi sin Borojev, pa stoga nosi ime svog djeda, a taj bijaše neki Radoje, po kojemu mu i oca Boroja zvuha Radojević, a možda je on bio identičan s klesarom Radojem Bielmuševićem, koji bijaše porijeklom iz Bara, a nastanjen u Dubrovniku. Ne bi bilo neobično da je jedan od potomaka te obitelji graditelja i klesara dopro do Srbije i tu zidao ljubostinjsku crkvu, zadužbinu kneza Lazara.¹⁴ Možda je on, prema Boškovićevoj pretpostavci, gradio i u crkvi na Novom Brdu, gdje nekoji ulomci nađeni u ruševinama i oštećeni natpis nekog graditelja podsjećaju na one iz Ljubostinje.

Dubrovčani su bili naselili u XIV i XV stoljeću čuveno rudarsko mjesto Novo Brdo, pa nije isključeno da je i neki njihov graditelj bio tamo zaposlen, možda upravo jedan od klesarske obitelji Bielmuševića, to više što se zna da je jedan njen član, Juraj, radio u Zahumlju.

Boškovićeve pretpostavke se, dakle, ne mogu odbaciti, i one ulaze u isprepleteni djelokrug primorskih majstora u Srbiji, Bosni i Hercegovini, koji je potvrđen samo djelomično arhivskom građom, a u času kad se njihova prezimena oblikovahu ponajviše patronimično.

Toj građi ću dodati ovdje nekoliko dosad neobjelodanjenih arhivskih dokumenata, koji će poslužiti jačem uvidu u veze primorskih, osobito dubrovačkih, majstora sa zaleđem u toku XV stoljeća, koje bi se, da nije bilo turskog prodiranja i zauzimanja balkanskih država, bile pojačale, jer se i nakon toga ne bijahu sasvim prekinule, a dubrovačko i primorsko graditeljstvo je u XVI stoljeću doživjelo svoj ponovni cvat i raširilo jače svoj djelokrug.

Sredinom svibnja 1413. godine obavezali su se u dubrovačkoj državnoj kancelariji dubrovački zidari Ivan Petrović i Božidar Bogdanović Stjepku Pavloviću da će otići u poznato rudarsko mjesto Srebrnicu u Bosni, gdje

⁶ Isto

⁷ C. Fisković, »Zadarski majstori u Dubrovniku u toku XIV stoljeća«, Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, II str. 404, Dubrovnik 1953.

⁸ C. Fisković, »Prvi poznati« ... str. 91.

⁹ Isto, str. 75.

¹⁰ Isto, str. 112.

¹¹ Isto, str. 91.

¹² »Glasnik Društva srpske slovesnosti«, knjiga XI, str. 69, Beograd 1859.

¹³ Vl. Petković-Đ. Bošković, »Manastir Dečani«, Beograd 1941.

¹⁴ Đ. Bošković, »De l' origine du protomaitre Rade Borović«, Bulletin de l' Académie des sciences et des arts, »Tome XXVIII«, Section des sciences sociales. Nouvelle série, N° 8, str. 13—14, Beograd 1961.

su inače Dubrovčani u XIV stoljeću imali svoju koloniju i uzimali u zakup carine i rude i tu dovršiti gradnju neke već započete crkve (Dokumenat I). Stjepko im je obećao mjesečnu plaću sve do završetka gradnje, i to Ivanu Petroviću dvadeset, a Božidaru četrnaest perpera, po čemu bi se moglo zaključiti da je Ivan bio sposobniji i odlučniji pri gradnji. On se obavezao da će im plaćati i hranu, i to ne samo dok budu zidali crkvu već i dok budu na putu do Srebrnice i na povratku u Dubrovnik, ali uz uvjet da u tom vremenu ne rade za drugog. Iz tog ugovorenog uvjeta bi se moglo zaključiti da su dubrovački majstori bili doista u Bosni i u okolici Srebrnice potrebni, te da je postojala mogućnost, a i božan naručitelja, da se odjednom zapošle na više gradnja i u različitim mjestima. Ugovor ne ističe tko je bio Stjepko Pavlović, ali nije isključeno da je on jedan od onih nasljednika kneza Pavla Radinovića uglednog bosanskog velikaša, koji je bio u rodu s kraljem Stjepanom Ostojom,¹⁵ prozvanih po svom istaknutom ocu Pavloviću, jer su velikaši u ono doba, kao što je poznato, često bili darovatelji i poduzimali crkvene gradnje.

Iz ugovora se ne doznaje koja je to crkva, ali budući da je prije nje u Srebrnici postojala franjevačka crkva sv. Marije i crkva sv. Nikole, koje se spominju krajem XIV stoljeća,¹⁶ vjerojatno je to neka treća dosada nespomenuta i nepoznata. Bit će da je bila zidana u gotičkom stilu, koji se razvijao u ono vrijeme u dubrovačkom graditeljstvu.

Ljeti 1430. godine obavezala su se tri gruška zidara, braća Vlahota i Lukša Marojevići i Marko Vehojević, dubrovačkom vlastelinu Juniju Marinovu Crijeviću da će otići u grad Srebrnik, koji se nalazio kod današnje Tuzle, u ondašnjoj župi Usori i kojim je tada upravljao kao zapovjednik knez Matej, vjerni podanik ugarskog kralja Sigizmunda,¹⁷ te da će tamo po nalogu dubrovačkog plemića Andrije Bobaljevića ili nekog drugog predstavnika tog zapovjednika isklesati veću količinu kamena i zidati kako im oni narede, uz mjesečnu plaću od petnaest dubrovačkih dukata, koju će svakome pojedinačno isplaćivati, a uz to im plaćati hranu i piće. (Dokumenat II). Razbole li se slučajno i budu li bolovali, plaćat će im se također, ali samo piće i hrana a i na putu i na povratku će im priznati samo troškove prehrane. Majstori su morali donijeti i vlastiti alat i o svom trošku ga oštriti i uvijek imati pripremljenog. Ne odu li pak uslijed vlastite krivice ili razloga, Crijević je mogao uzeti o njihovu trošku druge majstore. Tri dana nakon ugovora on je isplatio svakome od njih trideset perpera kao dvomjesečnu plaću.

Dva dana nakon tog ugovora Crijević je sklopio uglavnom isti ugovor uz jednake uvjete s četvrtim dubrovačkim zidarom Mihoćem Klapotićem, kojemu je obećao veću plaću, i to dvadeset perpera mjesečno, te je i on imao krenuti na rad 13. srpnja u Srebrnik, koji je njegov zapovjednik tada vjerojatno utvrđivao pod nadzorom dubrovačkog vlastelina Andrije Bobaljevića.

Petog svibnja 1453. godine sklopili su u dubrovačkom notarijatu vlastelin Dragoje Sorkočević, Pavko Stjepašinović i Dinko Lovrov, zastupnici već spomenutog franjevačkog samostana u Srebrnici, ugovor s tri dubrovačka klesara Vitkom Radosalićem, Ivanom i Radova-

nom Krvaničićem, u kojemu su se sva trojica obavezali da će otići u Srebrnicu i tamo sagraditi vapnenicu, a zatim zidati crkvu i ostalo što im narede tamošnji upravitelj samostana i ostali redovnici (Dokumenat V). Vitko i Ivan, koji bijahu graditelji, imali su dobiti prema ugovoru svaki četiri dukata na mjesec, dok je Radovanu bilo određeno samo četiri perpera, jer je on samo lomio kamen, pa ga zato notar i nazivlje u ugovoru »smarator«, a njih zove »petrarii«. Ugovoreno je da se sva trojica hrane u srebrničkom samostanu, a plaća da im počinje netom stignu tamo. Trebalo je da rade tri mjeseca, i to svakog dana osim svečanog, pa im je stoga plaćeno unaprijed za ta tri mjeseca, a budu li željeli ostati i dalje na radu, sporazumjet će se naknadno s tamošnjim franjevcima.

Oni su vjerojatno dobro izvršili svoj posao, pa stoga to nije bio zadnji put da su srebrnički franjevci tražili prokušane dubrovačke majstore.

Krajem travnja 1504. godine obavezali su se pismenim ugovorom u dubrovačkom notarijatu tri dubrovačka zidara: Mihoć Ljubišić, njegov sin Pavle i Gružanin Nikola Kovačević Nikoli Franovu Markoviću, koji je zastupao upravitelja srebrničkog samostana, da će otići u Srebrnicu s vlastitim klesarskim i zidarskim alatom kojim se kleše ne samo obično kamenje već i pojedini građevni dijelovi (*laborerio de scarpello*) i prijavivši se samostanskom upravitelju klesati finije ili prostije kamene, zidati lukove, nadsvođivati, oblikovati lijepo izrađene prozore i vrata i zidati zidove, uravnotežene, dobro ispunjene i čvrsto utemeljene, te ih sigurne i potpuno dovršene osigurati uz jamstvo da će se održati u toku jednog desetljeća bez pukotina, nagiba i ikakvog nedostatka koji bi prouzročio njihovo rušenje i pad (Dokumenat IX).

Nikola Marković je obećao u ugovoru u ime samostanskog upravitelja Mihoću i njegovu sinu Pavlu mjesečnu plaću od pet i po dukata, a Nikoli Kovačeviću od dva dukata. Uz to su im svoj trojici bili obećani i osigurani besplatan stan i hrana, s tim da im plaća obuhvaća i prazničke dane i da ih se isplaćuje redovito svakog mjeseca. Ne budu li pak isplaćeni svaki mjesec, mogli su slobodno napustiti posao i vratiti se u svoj Dubrovnik, ali ih je i upravitelj samostana mogao otpustiti, ako mu se ne bi svidio njihov rad, plativši im svaki dan pa čak i sat, a bila bi im plaćena i dva konja za prijenos do Srebrnice i natrag do Dubrovnika, ako, naravno, ne sklope s drugima neki drugi ugovor i odu drugamo, a ne povrate se u svoj zavičaj. Postojala je dakle i ovaj put mogućnost novog eventualnog zaposlenja dubrovačkih majstora u onim krajevima.

Tog istog dana majstori su priznali da su unaprijed primili jednomjesečnu ugovorenu plaću. Očito je dakle da su sva tri majstora prihvatila i klesarski i zidarski posao, da grade ziđe, da dižu svodove i da izrađuju kamene prozore i vrata što se u Dubrovniku u toku XIV—XVI stoljeća inače najčešće naručivalo odvojeno, pa su zidari zidali temelje i zidove, a klesari, uz posebne ugovore, klesali klesarske ukrase, otvore, profilirane i posebne kamene komade ili reljefni kameni namještaj.¹⁸

Rad ove trojice je dakle bio složeniji i zamašniji i oni su vjerojatno u Srebrnicu unijeli kasnogotički stil tzv. cvjetnu gotiku, kao i prve početke renesanse, odnosno motive prelaznog gotičko-renesansnog stila, koji se u to

¹⁵ M. Perojević, »Jelena Gruba, Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine I«, str. 368, 369, Sarajevo 1942.

¹⁶ M. Vego, »Naselja bosanske srednjovjekovne države«, str. 108, Sarajevo 1957.

¹⁷ E. Fermendžin, »Acta Bosnae«, str. 131, Zagreb 1892.

¹⁸ C. Fisković, »Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku«, str. 55, Zagreb 1947.

doba razvijao u njihovu gradu.¹⁹ Naravno, bit će da su ih izrađivali u jednostavnijem obliku nego što su ih klesali njihovi suvremenici i drugovi u bogatijoj dubrovačkoj sredini i u međusobnom natjecanju.

Spomen svodova i lukova u ovom ugovoru upućivao bi nas na pretpostavku da su majstori zidali i samostanski klostar. Mogli su pri tome uzeti za uzore one u franjevačkom i dominikanskom u Dubrovniku ili u benediktinskom samostanu na Lokrumu,²⁰ koji su u to vrijeme već postojali, ali ako su ga zidali, bit će da su ga naravno podigli u jednostavnijem obliku, možda poput onih koje su njihovi drugovi gradili na dubrovačkom području od Orebića na Pelješcu do Pridvorja u Konavlima.²¹

Očito je da su majstori koji su odlazili u onda udaljene krajeve Usore svraćali često na svom putovanju i prolazili susjednom Hercegovinom da i onamo zidaju, iako će tamo biti već u XIV stoljeću majstora sposobnih da grade u kamenu zbog kamene građe kojom je ta krševita pokrajina obilovala više od šumovite Bosne.

Zna se da je pronicava dubrovačka vlada, uviđajući da je bolje iz daljine i s tuđeg zemljišta braniti svoje granice, uputila u siječnju 1466. godine svog graditelja Paskoja Milićevića u Neretvu da nadzire gradnju mosta kod Počitelja, gdje je ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin želio stvoriti središte za obranu od Turaka, a zatim u ožujku poslala jednog svog zidara Pavlu, knezu Počitelja i Posrednice.²²

Milićević je dakle već tada, iako još bijaše mlad, ipak bio iskusan majstor koji je nadzirao radove, ali što su obojica u Počitelju radili, još nije utvrđeno. Pored njih u Hercegovinu će biti da su svraćali ponajviše majstori s pograničnih krajeva Dubrovačke Republike.

Tako su u ljetu 1488. godine zidari Petar Bogdanović s visokog Brgata i Matko Ljubanović iz pitome dubrovačke Župe, gdje steći ukrašeni reljefnim arkadicama i geometrijskim motivima tog vremena još pokazuju neposredni dodir sa susjednim hercegovačkim krajem, sklopili ugovor s Blažom Gabrielisom, koji, čini se, bijaše svećenik, da će otići u Trebinje i u obližnjem selu Kočeli²³ sazidati crkvu dugu s apsidom dvanaest, široku u unutrašnjosti šest, a visoku do temelja svoda sedam dubrovačkih lakata, pokrivenu prema želji naručitelja pločama ili kupama (Dokumenat VII). On će im priskrbiti svu građu i dati prenijeti iz kamenoloma na gradilište. Uzet će i jednog pomoćnika koji će im pomagati sve do završetka gradnje, koju su morali završiti krajem rujna, a platiti će im za rad četrdeset i osam perpera. Gradnja se, po svoj prilici, otegnula i sredinom studenoga slijedeće godine Brgaćanin Petar Bogdanović primio je za kamen i za sagrađeni zid četrdeset perpera. Sudeći po ugovorenim mjerama, kapela nije bila velika, ali je ugovor o njenoj gradnji zanimljiv, jer otkriva, kao što je i prirodno, da su hercegovački klesari zidali pod vodstvom dubrovačkih majstora, što je za širenje

primorskog načina gradnje u tim krajevima bilo odlučno.

Nešto je veća bila ona crkva koju su imali, prema ugovoru od 16. veljače 1499. godine (Dokumenat VIII), sagrađiti u Grahovu, također u Hercegovini, dubrovački zidari Radivoj Obradović, Matko Vlahušić i Radić Obradović sa svojim učenikom i pomoćnikom Stjepkom. Oni su se bili obavezali monahu Lovru iz Grahova, koji je predstavljao to selo i njegovo bratstvo, da će tu crkvu posvećenu sv. Nikoli sagrađiti, otvoriti joj dva prozora, nadsvoditi je i pokriti pločama, koje su, kako je poznato, u srednjem vijeku i nešto kasnije bile jeftinije od kupa²⁴ i pred njom sagrađiti dva pilastra vjerojatno za trijem. Grahovski monah im se pak obavezao da će im za to platiti dvadeset i devet zlatnih dukata i prehrambene troškove, te da će ih pustiti šesnaest dana da o Uskrsu odu u Dubrovnik, odakle su se morali ponovno vratiti. Dok je Matko Vlahušić sutradan po sklopljenom ugovoru odustao od obaveze, dotle su sredinom ljetna 1501. godine oba Obradovića i Stjepko, Radićev učenik, skoro dovršili tu crkvu, pa im još preostajale samo malenkost, zbog čega su tada priznali da im je isplaćeno dvadeset i tri dukata.

Dalje je doprla skupina dubrovačkih majstora, dva pećara opeka i kupa, Radovan Miladinić i Ivan Stipojić, graditelj zdenaca i svodova Pripko Radovanić, njegov pomoćnik Vukić Obradović i radnik pećar Dobrija Radašinić.

Oni su se obavezali u ožujku 1437. godine Juniju Marinovu Crijeviću, dakle, istom onom vlastelinu koji bijaše pred sedam godina našao zidare Marojevića i Vehojevića za zidanje Srebrnika, da će otići u Beograd i tamo raditi za bana Matka Talovca, koji je još tada bio, kako se vidi iz ovoga ugovora, zapovjednik i kapetan Beograda, koji je, otkada ga je 1427. godine Đurađ Branković predao u Tati ugarsko-hrvatskom kralju Sigismundu, postao za suvremenike »bedem kršćanstva« i »ključ Ugarske«, suzbijajući svojim utvrdama prodor Turaka prema sjeveru.²⁵

Prvi se obavezao pećar Radovan Miladinić da će pronaći još jednog dobrog pećara kupa i opeka kao što je Mihar Radojković i jednog radnika također vješta tom poslu i s njima otići u Beograd, gdje će skupa zidati peći za opeke i kupe prema naređenju i želji bana Matka i njegovih zastupnika u roku od šest mjeseca uz hranu i mjesečnu plaću od trideset i sedam perpera, plaćajući im i hranu za vrijeme putovanja na polasku i povratku (Dokumenat IV). On je doista našao pećara Ivana Stipojića iz dubrovačkog sela Kupara, gdje se odavno pekla opeka,²⁶ pa se po tome to primorsko selo i zvalo još ranije Crijepi, a zatim Kupari, u kojemu je dubrovački plemić Kaboga još i krajem prošlog stoljeća imao svoju ciglanu i peć, od koje se i danas sretaju u dubrovačkim kućama i perivojima pojedini radovi neobaroknog stila.

Radovan je našao i radnika Dobrija Radašinića, pa su se oni trojica dogovorili da će dijeliti plaću od trideset i sedam perpera, od kojih će Ivan dobiti osamnaest, Radovan dvanaest, a Dobrije samo sedam perpera i preuzeti ugovorene obaveze.

Slično su s Crijevićem ugovorili za isti rok i zidar zdenaca Pripko Radovanić, i to uz mjesečnu plaću od

¹⁹ C. Fisković, »Dubrovački gotičko-renesansni stil«, Republika VII, 1, Zagreb 1951.

²⁰ C. Fisković, »Lokrumski spomenici«, »Buletin Zavoda za likovne umjetnosti« (u tisku), Zagreb 1963.

²¹ C. Fisković, »Stonsko raspelo Blaža Trogirana«, »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji«, 13, Split 1962.

²² C. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive«, »Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini«, XXIII, str. 308, Sarajevo 1911; L. Beritić, »Dubrovački graditelj Paskoje Milićević«, str. 5, Split 1948. Autor piše da je Paskoje tek 1496. godine bio upućen u Počitelj. ²³ Kočela kod Trebinja se spominje u XIV stoljeću. K. Jireček, »Istorija Srba«, str. 167, bilješka 1, Beograd 1923.

²⁴ C. Fisković, »Zadarski sredovječni majstori«, str. 73, Split 1959.

²⁵ Vj. Klaić, »Povijest Hrvata«, str. 129, Zagreb 1901; M. Dinić, »Beograd u srednjem veku«, str. 4, Beograd 1954.

²⁶ C. Fisković, »Prvi poznati« ... str. 21.

pedeset dubrovačkih perpera i dobru hranu na što je pristao i njegov pomoćnik zidar Vukić Obradović, kojega je Pripko isplaćivao.

Primivši dio plaće unaprijed, oni su vjerojatno otišli u Beograd i tu izvršili ugovoreni posao. Ivan Stipojević koji je, čini se, bio najvještiji od pečara, jer je imao primiti najveću plaću, vratio se u Dubrovnik i izjavio državnom notarijatu, da ga je Crijević isplatio.

Ovaj ugovor sklopljen, kako vidjesmo, u ožujku 1437. godine potvrđuje dakle da je Matko Talovac još i tada upravljao Beogradom i da je tim više što je bio član porodice, koja je poticala iz Korčule i bila primljena među dubrovačko građanstvo,²⁷ podržavao i tada veze s Dubrovčanima s kojima je bio prešao u Srbiju i stupio u službu despota Stefana.²⁸

Ali nisu samo dubrovački majstori odlazili zidati u Hercegovinu i Bosnu, već i oni iz ostalih primorskih gradova koji su također bili povezani u srednjem vijeku s tim zemljama.

Spomenusmo već Kotoranina fra Vida, a u ožujku 1462. godine šibenski kipar Ivan Hrelić sklopio je ugovor kod šibenskog općinskog notara Ilije Banuarića s upravnikom franjevačkog samostana i crkve sv. Marije u Vranduku (*sanctae Mariae de Castro Vrandichii de Bosna in Brodi*), da će otići s njim u Vranduk i tu za njega raditi tri dođuća mjeseca uz mjesečnu plaću od pet i po dukata i hranu, od kojih mu je odmah platio jedan dio.²⁹

Klesar Ivan Hrelić bio je učenik našeg istaknutog umjetnika Jurja Dalmatinca, koji mu je već 1449. godine povjerio radove na gradskim zidinama novoosnovanog grada Paga,³⁰ a zatim nam je poznat po radu na zvoniku starije crkve sv. Šimuna u Zadru, na kojemu je četiri desetljeća nakon povratka iz Bosne 1504. godine klesao svodove, zidne vijence i stupiće s glavicama vjerojatno za bifore, koje se po starom romaničkom običaju zadržavahu na dalmatinskim zvonnicima i u renesansnom stilu.³¹ Prema tome bit će on slične građevinske ukrase izrađivao i na zidovima crkve sv. Marije u Vranduku, prenoseći i tamo motive cvijetne gotike svog učitelja Jurja Dalmatinca, kojima su se tragovi našli u Bosni.

Veze dalmatinskog graditeljstva sa zaleđem pojačale su se u toku XIV—XVI stoljeća i školovanjem mladih Bosanaca i Hercegovaca kod dalmatinskih i dubrovačkih majstora. Željni zaposlenja i znanja, dolazili su ti mladići u primorske gradove i tu učili građevinski i klesarski zanat u uređenim, iskušanim i aktivnim radionicama. O tome ima nekoliko ugovora i zapisa u dubrovačkom i u ostalim dalmatinskim arhivima.

Poznati dubrovački majstor Bonifacije, koji je radio u benediktinskom samostanu na otočiću Lokrumu, uzeo je 1326. godine učenika Miloslava Bogojeva iz Popova Polja,³² a Bokša Radomilović 1335. godine Pribija Dobromistića iz Trebinja.³³ Prvog studenog 1436. godine doveo je Radil Stojić iz Nevesinja svog maloljetnog sina Stanca kod poznatog dubrovačkog klesara Ratka Brajkovića da ga u desetgodišnjem roku podučava klesarstvu (Dokumenat III). Ratko je klesao kameni namještaj iskićen gotičkim reljefima,³⁴ zidao na zvoniku korčulanske stolne crkve i klesao joj oltare,³⁵ pa će Stanac biti naučio u njegovoj radionici, u kojoj bijaše nekoliko učenika, izrađivati gotički kameni ukras. Još više će biti iskoristio svoje školovanje devetgodišnji dječak Bosanac Mihovil Vučihnić, koji se u svibnju 1449. godine počeo školovati u Šibeniku kod čuvenog Jurja Dalmatinca.³⁶ U Šibenik ga je doveo njegov brat Radoje i dozvolom i u prisustvu gradskog kneza povjerio ga Jurju, koji je obećao da će ga učiti svom zanatu deset godina. I četrnaestogodišnji Antun Drastić iz Hlivna stupio je u travnju 1467. godine u Jurjevu radionicu,³⁷ gdje je kao klesar u toku 1451 — 1453. radio Radovan Radoslavčić iz Jajca.³⁸ Njegovo ime je šibenski notar preveo na latinski jezik i prozvao ga Alegretus prema ondašnjem običaju, ali je očito da je kao Bosanac imao slavensko ime. Taj primjer nam kao i bezbrojni drugi dokazuju uostalom kako su naša imena u Dalmaciji vrlo često i slobodno u prošlosti bila prevođena na službeni latinski ili talijanski jezik, skrivajući tako etničko porijeklo pojedinaca. Sva trojica su, a osobito Radovan, zastalno bili vješti klesanju i zidanju, jer je Juraj onda bio najvrjedniji dalmatinski majstor. Zidao je svoje remek-djelo šibensku stolnu crkvu i izrađivao njene vješto sklesane kamene reljefe i skulpture, te je sigurno za taj precizni i istančani posao trebao sposobne pomoćnike i darovite učenike.

Jurjev suradnik, poznati graditelj i kipar prelaznog gotičko-renesansnog stila, Andrija Aleši primio je u travnju 1455. godine u svoju splitsku radionicu Jurja Gradomilovića iz Vesele Straže iz župe Uskoplja da ga u toku šest godina podučava u klesarstvu.³⁹ Andrija je u to vrijeme zidao splitske palače, bio zaposlen na općinskoj vijećnici, izrađivao Zudenigovu palaču i kapelu na Rabu,⁴⁰ pa je Gradomilović zastalno u tome sudjelovao. Nije bio jedini Bosanac koji je stigao u Split da izuči klesarsko-građevinski zanat. I kod poznatog splitskog protomajstora Mihovila Miljaljevića došao je 1467. godine na nauk Petar Prvičić iz Hlivna (de Cleuna),⁴¹ a 1470. godine Ivan Draganović iz Posušja (de Possussa), glavnog mjesta istoimene srednjovjekovne bosan-

²⁷ M. Perojević, »Talovci cetinjski i kliški knezovi«. Kalendar »Napredak«, str. 173, Sarajevo 1936.

²⁸ K. Jireček — J. Radonić, »Istorija Srba« I, str. 356, Beograd 1952. Kao što je ban Matko Talovac zaposlio dubrovačke graditelje, tako je i njegov brat Petar zaposlio korčulanske. C. Fisković, »Doprinos upoznavanju kliške tvrđave«, Posebni otisak iz kalendara »Napredak«, str. 6, Sarajevo 1940.

²⁹ V. Molè, »Urkunden und Regesten zur Geschichte der dalmatinischen Kunst aus dem Notariatsarchiv von Sebenico«, Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege, VI, str. 154, Wien 1912.

³⁰ P. Kolendić, »Stube na crkvi sv. Ivana u Šibeniku«, Starinar, S. III, I, str. 80, Beograd 1923; C. Fisković, »Bilješke o paškim spomenicima«, Ljetopis JAZU, 57, str. 62, Zagreb 1953.

³¹ C. Fisković, »Zadarska renesansna crkva sv. Marije«. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10, str. 122. Split 1956.

³² C. Fisković, Prvi poznati. str. 19.

³³ Isto. str. 20.

³⁴ C. Fisković, »Naši graditelji i kipari« ... str. 61.

³⁵ Isto. str. 100.

³⁶ D. Frey, »Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Giorgio Orsini«. Sonderabdruck aus dem Kunstgeschichtlichen Jahrbuch K. K. Zentral-Kommission für Denkmalpflege, 1913, str. 145, Wien 1913.

³⁷ I. Kukuljević, »Slovník umjetnikah jugoslovenskih«, str. 260, Zagreb 1859.

³⁸ D. Frey, n. dj. str. 150.

³⁹ G. Praga, »Documenti intorno ad Andrea Alessi.« Posebni otisak iz Rassegna Marchigiana VIII, n° 3, str. 17, Pesaro 1929.

⁴⁰ C. Fisković, »Andrija Aleši i ostali majstori u Rabu« u C. Fisković i K. Prijatelj, »Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i u Rabu«, str. 17, Split 1948.

⁴¹ C. Fisković, »Umjetnost i umjetnički obrt XV—XVI stoljeća u Splitu«, »Zbornik Marka Marulića«, str. 140, Zagreb 1950.

ske župe, da uči i klesarski i drvodjelski zanat kod majstora Nikole Jurjeva.⁴²

Prvih dana veljače 1488. godine primio je dubrovački zidar Marko Stanihnić Trebinjca Božitka Milišića da ga podučava u klesarstvu, držeći ga u svojoj kući, oblačeći ga i hraneći u roku od osam godina (Dokument VI).

Premda nam dalji razvoj i rad mnogih od tih klesara i zidara odgojenih u Dubrovniku i u ostalim dalmatinskim gradovima nisu poznati, ipak njihovo stupanje na nauk kod primorskih majstora od početka XIV do kraja XV stoljeća, sve dakle do pada balkanskih država pod tursku vlast, jasno predočuje slijed umjetničkih veza između Primorja⁴³ i zaleđa, koje nisu bile samo u građevinarstvu, već i u zlatarstvu,⁴⁴ kovanju oružja,⁴⁵ slikarstvu⁴⁶ i u ostalim umjetničkim zanatima.

⁴² Notarski spisi M. Ingaldea 1473—1474, Splitski spisi, sv. 31. Državni arhiv u Zadru.

⁴³ Korčulanski klesar Ivan Karlić obećao je Bosanki Kati, udovici Ivana Radohnića, iz Bijelog Brda nekoliko prozora, vrata i zidnih zubaca za njenu kuću, koju nije gradila u Bijelom Brdu već u Dubrovniku, gdje se ona bila nastanila, pa je 19. V 1504. isplatila klesaru u Dubrovniku novac za te klesarske radove, Diversa notariae 83, str. 62'.

⁴⁴ Pored arhivskih dokumenata, na koje sam već upozorio u svojim radovima »Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća« (»Starohrvatska prosvjeta«, S III, sv. I, str. 165, 169, 170, Zagreb 1949) i u »Zadarskim sredovječnim majstorima«, str. 118, 119, iznosim o tome još tri dokumenta:

Die quarto novembris 1496

Marinus Ratchovich aurifex conduxit et accordavit petrum radoevich de Bosna presentem et se et opera sua locantem ad artem aurificum pro annis octo proxime futuris qui promisit bene et legaliter servire in dicta arte non furari nec furari volentibus consentire nec ab eo discedere dicto durante tempore. Et vice versa idem marinus promisit ipsum Petrum domi tenere tam sanum quam egrum eum alere nutrire vestire et calciare ac artem aurificum docere et secundum consuetudinem artis pro quo quidem petro Bernardus Cicioevich plegium constituit casu quod furtum vel damnum aliquot vel tempus non completeret. Renunciando.

Diversa cancellariae 91 (1495—1497), str. 162—7 II 1543

Georgius Francisci aurifex sponte conduxit et accordavit ad illius servitia Marinum filium Mladieni dobrovidovich de Cogniza habitantem in Bosna... pro annis septem... promisit... prefatum Marinum... docere artem suam aurificis....

Diversa notariae 107 (1542—1544) str. 114'

Die XVIII februarj 1512

Paulus Marinovich aurifex conduxit et accordavit pro annis quinque proxime futuris Dobrassinum filium Bosci Radognich de Gvorasda presentem... et eum bene et diligenter artem aurificu... (docere)....

Diversa cancellariae 103, str. 152

DOKUMENTI

I

Die XV° Maj 1413.

Juan Petrovich petrarius et Bosidar Bogdanovich promiserunt et se solemniter obligaverunt Stjepcho Paulovich presentem et acceptanti ire ad partes slavonie ad locum Srebernize et ibi laborare de arte sua petrarie bene et fideliter donec explebunt quedam ecclesiam ibi inceptam et facere omnia que spectabunt et partinebunt ad artem suam petrarie ad complementum dicte ecclesie et debent hinc recedere die presenti pro eundo ad dictum locum. Et hoc ideo quia dictus Stjepcus promisit et se solemniter obligavit dare eisdem Juano et Bosidaro presentibus et acceptantibus dare dictis ambobus expensas oris et presenti

Nastavile su se i u doba turskog vladanja u Bosni i u Hercegovini u XVI i u XVII stoljeću, jer je vrsnoća pouzdanih primorskih, a osobito dubrovačkih graditelja i klesara bila poznata i djelatnost njihova raspostranjena osobito u toku prvoga od tih dvaju stoljeća. Stoga su i predstavnici turske vlasti, pored toga što dovađahu turske majstore, koji su im zidali vitke i istančane islamske spomenike sve do Klisa i Vrane u Dalmaciji, zapošljavali i Dubrovčane. Feris-beg ih je 1506. godine doveo u Sarajevo da mu zidaju kupatilo, a Husref-beg je 1529. godine tražio od dubrovačke vlade da mu pošalje zidare i graditelje,⁴⁷ dok je Musa-paša u veljači 1645. godine molio da mu uputi graditelje za zidanje mosta preko Drine kraj Foče.⁴⁸

Očito je da je ta povezanost primorskih majstora s balkanskim zaleđem ostavila znatnih tragova primorske romanike, gotike i renesanse na mnogim spomenicima u Srbiji, Bosni i Hercegovini od monumentalnih građevina do stećaka.⁴⁹ Mnogi su već uočeni i istaknuti, ali da ih se potpuno i u cjelini sagleda, trebat će proučiti i uporediti još mnoge spomenike u tim krajevima i na Primorju. Tada će se jasnije sagledati i uloga primorskih majstora u graditeljstvu tih zemalja, koja očito nije bila neznatna, budući da u nijednom od dosada poznatih ugovora ne stoji da se ti majstori, odlazeći na rad u balkanske države, moraju podrediti tamošnjim majstorima. Oni su pače zastalno, budući da su išli pojedinačno i u malim skupinama, tamo okupljali pomoćnike i obične zidarske radnike koji su mogli od njih u toku višemjesečnog ili dugogodišnjeg rada preuzeti različite motive i način gradnje primorskog graditeljstva.

U bilješkama *don Krste Stošića*, koje se čuvaju u knjižnici Muzeja grada Sibenika, zabilježeno je da je u Sibeniku živio, radio i umro u prvoj polovici XV stoljeća majstor Stjepan sin pokojnog Ivana (ili Milogosta) iz Fajca, a 1589—1624. godine zlatar Juraj Bošnjak, koji je tu stigao iz Omiša.

⁴⁵ Die XII junij 1430

Radogna braichovich etatis adulte locavit se et opera sua usque ad quinque annos proxime futuros ad standum et laborandum cum Vidossavo Duizich spatario de Srebrniza habitatore Ragusij... et si idem Vidossavus ire voluerit in Srebrnizam ad morandum et laborandum cum eo ire et stare usque ad completum terminum acordij sui....

Diversa notariae 16, str. 245.

⁴⁶ J. Tadić, »Građa o sikarskoj školi u Dubrovniku« I dokumenti br. 157, 430, 435, 445, 606, Beograd 1952.

⁴⁷ C. Truhelka, »Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba«, »Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini«, XXIV, str. 153, Sarajevo 1912.

⁴⁸ D. M. Korkut, »Nešto o turskim dokumentima arhiva dubrovačkog«, str. 157.

⁴⁹ C. Fisković, »Stećci u Cavtatu i u dubrovačkoj župi«, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 13, Split 1961.

die in antea in eundo et redeundo donec redierent Ragusium, salvo si concordarent se cum alijs in dictis partibus ad laborandum quia tunc non debeant amplius habere expensas a dicto Stjepcho subito postquam concordati fuerint cum alijs.

Et pro salario promisit dare predictis a die presenti in antea donec expleverint dictam ecclesiam perperos viginti Juano Petrovich predicto et perperos quatuordecim Bosidario ad rationem mensis. Renunciando

Et Juan petrovich confessus est recepisse pro parte perperos vigintitres et Bosidar similiter perperos quatuordecim.

Marginalna bilješka: cassum quis solutum (prekriženo).
Diversa cancellariae sv. 39 (1411-1414), str. 257

Državni arhiv u Dubrovniku.

Die VII Iulij 1430. Indictione VIII.
 Vlachota Maroevich
 Luxa eius Vlacote frater et
 Marchus Vechoevich

omnes de Gravosio petrarij
 smaratores et muratores
 super se et omnia eorum

bona, promiserunt ser Junio Marinj de Zrieva presenti et stipulanti quod ipsi omnes prenominati die Jovis proxime futuri XIII^a huius hinc recedunt et ibunt ad viagium Vxore in Srebrnicho comitis Matei commandanti, ubi appliti ad omnem voluntatem ser Andree de babalio et cuiuscumque alterius nuntij et factoris prefati comitis Matei. Incident smarabunt et facient miliaria quinquaginta lapidum et tantum plus quantum eis dictum et commissum fuerit per dictum ser Andream et alios nuntios et factores ipsius comitis matei. Et quod ibidem de eorum magistrancia incidendi et smarandi lapides; ac murandi se exercebunt et servient prout eis commissum et ordinatum ut supra fuerit per dictum ser Andream et alios dicti comitis matei bene fideliter et diligenter. Quibus magistris petrarijs muratoribus et smaratoribus idem ser Junius super se et omnia sua bona obligavit dare et realiter solvere et quod eis et cuilibet eorum realiter dabitur et soluetur ad ypperperos quindecim grossos de ragusio ad rationem mensis pro quolibet eorum. Et expensas cibi et potus concedenter de pluri cum hac conditione quo si aliquis eorum infirmaretur adeo quod laborare non possit quod pro eo tempore quo infirmus steterit solutionem habere non debeat videlicet soluendo expensas. Et cum hoc pacto quod si defectus eorum vel alicuius ipsorum esset quo non irent ut supra et laborarent et dicta laboreria facerent ut promittitur, quod ipse ser Junius expensis et sumptibus eorum seu eius cuius defectus esset et interveniret alium et alios reperire et conducere in dicta laboreria facere possit pro suo libito voluntatis. Qui magistri tam in eorum itu quam redditu hinc debent expensas cibi et potus expensis ipsius ser Junij. Eo salvo quod aut temporis itus eorum aut redditus videlicet unum ex ipsis contari eis non debeat ad salarium. Videlicet quod pro itu vel redditu salarium habere non debeant preter expensas. Que omnia et singula suprascripta ipsi prenominati ser Junius et magistri predicti vicissim attendere et observare promisserunt super se et omnia eorum bona. Renunciando. Qui magistri eorum feramenta secum ferre debeant et suis expensis semper parata habere. Hec autem res Iudex ser Martolus de Zamagno et Ruscus magistri Christofori testes.

Die X Iulij suprascripti Vlacota Luxa et Marchus confessi fuerunt habuisse et recepisse a suprascripto ser Junio ad ypperperos triginta pro quolibet eorum pro salario duorum mensium. Renunciando.

Die XII Iulij suprascripti.

Michaç clapotich murator super se et omnia sua bona promisit suprascripto ser Junio mar. de Zrieva suprascripti quod ipse Michoç die Jovis proxime futuris XIII huius hinc recedet et ibit ad viagium Vssore in Srebrnicho comitis matei commandanti. Vbi applicus ad omnem voluntatem ser Andree de babalio et cuiuscumque alterius nuntii et factoris prefati comitis Matei, murabit et alia laboreria scarpeli smarandi et tagliandi lapides prout ordinatum ei fuerit et expediens extiterit faciet bene fideliter et diligenter. Cui idem ser Junius super se et omnia bona sua promisit dare et realiter solvere. Et quod ei dabitur et soluetur ad ypperperos viginti ad rationem mensis et de pluri expensas cibi et potus concedenter et tam eundo quam redeundo et illijc stando et laborando hoc salvo quod salarium hinc non debeat nisi pro uno viagio videlicet aut eundi aut redeundi. Qui Michoçius secum deferre debeat et parata assidue habere et tenere suis expensis omnia feramenta sibi necessaria tam pro murando quam smarando et lapides tagliando. Cum hoc pacto quod si idem Michoç infirmaretur adeo quod laborare non possit quod pro ipso tempore quo steterit infirmus solutionem nullam habere debeat excepto quod expensas cibi et potus. Et cum hoc pacto quod si defectus ipse Michoç esset quo non iret et ut supra laboraret et dicta laboreria faceret quod tunc ipse ser Junius expensis et custis ipsius Michoç alium reperire et conducere et dicta laboreria fieri facere possit pro suo libito voluntatis. Renuntiantes ambo. Iu-

dex ser Nicola Jo. de poza et Ruscus magistri Christofori testis. Qui Michoç confessus fuit habuisse a dicto ser Junio pro solutione duorum mensium ypperperos quadraginta grossos. Renunciando.

Diversa notariae 16 (1428—1430), str. 256'

III

Die primo novembris 1436 Indictione XIII^a

Locatio famuli. Radillus Stoisch de Nevesigna locavit et acordavit Stanaç filium suum minoris etatis, tamen volentem consentientem et presentem ad standum cum Ratcho Braichovich lapicidam presentem et conducentem usque ad decem annos proxime futuros... Et ipse Radchus promisit Stancum... suo posse docere artem suam...

Diversa notariae 21, str. 44

IV

Die XXIII^a marcij 1437 Indictione 15.

Radovan Miladinich dictus clubuzaratic magister fornacis cupparum et matonorum et magister faciendi cuppos et matonos super se et bona sua se obligavit et promisit ser Junio mar de Zrieva presenti et stipulanti, penes se invenire conducere et acordare unum bonum magistrum fornacis et faciendi cuppos et matonos ut ipse michar est, et similiter invenire et secum acordare et conducere unum laboratorem qui laborare ad predicta sciat. Et repertis sibi et penes se habente ipso Radovan dicto magistro et laboratore et laboratore secum conducente facere debeat expensas matinencie. Et quando Biograd applicitus fuerit cum predictis magistro et laboratore secundum quod ibi sibi commissum et ordinatum fuerit preter domini Matci bani et vel officialium et comissionum suorum solicite diligenter et laudabiliter intendere debeat ad laborandum fornacem cupos et matonos secundum exigentiam magisterij sui ibi in dictis laborerij perseverando et stando sex mensibus continuis. Cui Radovano pro se et alio magistro et laboratore repropriendis et secum conducendis ut prefatus ipse ser Junius super se et bona sua dare et solvi facere ac ipse sibi dare et solvere promisit in totum ad ypperperos triginta septem grossos ragusij quolibet mense dictorum sex mensium quibus ipse ser Junius firmam sibi facit. Et expensas oris pro ipsis tribus de pluri. Et si itus et redditus ipsius Radovan et predictorum secum ducentorum, de pluri quod mensis unus fuerit sibi pro eo quod de pluri fuerit uno mense, solvi debeat pro rata dictorum ypperperorum XLII ad rationem mensis. Et tam in itu quam redditu habere debeant expensas quoque oris. Promittentes vicissim predicta omnia et singula adimplere attendere et firmum observare super se et sua bona, et sub refectioe tam damnj interesse et faciendi foret que dampnata interesse et expensas obervans supra non observantes semper petere consequi et habere possit. Renunciando. Hec autem carta. Iudex ser Johanes de Volzio et nicola stella testes. Et hec conventa et pacta suprascripta vigore libertatis minorum haberi date.

Pripchus radovanich magister murarius cisternarum spongiarum et voltarum super se et bona sua se obligavit et promisit ser Junio mar de Zrieva presenti et stipulanti ad omnem ipsius ser Junij requisitionem et voluntatem cum Vochich famulo suo muratore quem secum ducere et habere teneatur ire et se transferre Biograd et illuc ipso applico sex mensibus continuis stare ibi et laborare de arte et magisterio suo solicite et diligenter secundum quod ei dictum commissum et ordinatum fuerit per dictum Matcum banum sive eius officiales et commissos. Cui Pripco ipse ser Junius super se et bona promisit solvi et dari facere sive ipse ser Junius dare et solvere pro salario mercede sua et dicti sui famuli ducendi et habendi secum quolibet mense dictorum sex mensium ad ypperperos quinquaginta grossos ragusij et expensas oris de pluri bonas. Et etiam expensas oris, tam in itu quam redditu. Et si itus et redditus fuerit de pluri uno mense pro id quod de pluri erit ultra mensem etiam solutionem solummodo hinc debeat ad rationem mensis pro rata dictorum ypperperorum quinquaginta qui daret sibi pro salario. Promittentes vicissim predicta omnia et singula attendit adimplere attendere et opservare super se et bona sua sub refertioe dampni interesse et expensarum que pateretur

pars observans petendi exigendi et consequendi a parte non observante et non attendente. Renunciando. Iudex et testes ut supra.

Qui Pripchus eximie confessus fuit habuisse a superscripto ser Junio pro parte salarij mercedis sue ypperperos septuaginta grossos. Renunciando.

Die primo aprilis 1437. Vochich Obradovich famulus superscripti Pripchi Radovanich quem secum ducere promisit idem Pripchus ut supra promisit et super se et omnia eius bona se obligavit ser Junio de Zrieva presenti et stipulanti ad omnia et singula superscripta pro quibus promisit et pro eo se obligavit ad hoc Pripchus pro superscripto ser Junio. Renunciando. Iudex et testes ut supra.

Marginalna bilješka: Extracta Pripcho sed non cassa qua omnia spectat alteri parti.

Cassum de voluntante ambabus partium (*ugovor je prekrizhen*).

Marginalna bilješka: Pro ser Junio Mar de Zrieva

Die 27 martij 1437

Radovan miladinovich et Juan Stipoevich infrascriptus et Dobrie Radassinovich laborator contrascriptus qui se convenerunt ire Biograd et obligaverunt ser Junio de Zrieva pro ypperperis XXXVII mensuatim declaraverunt inter se quod dictus Radovan habere debeat ypperperis XII. Juan XVIII et Dobrie ypperperos VII mensuatim, pro quo dobrie et eius precibus Micher radoichovich et Juan STIPOEVICH ad melius tenendi fideiussunt et super se et bona sua se obligaverunt ad melius tenentes dicto ser Junio pro omnibus et singulis in contrascripta conventionione contentis. Renunciando. Iudex et testes ut supra.

Die 25 marcij 1437. Ivan Stipoevich de cupari se et bona sua obligando promisit superscripto Radovano secum ire pro magistro fornacis et cupporum et matonorum et stare laborare et pro parte sua omnia adimplere, que supra promisit et ad qua tenetur superscriptus Michar secundum formam unius scripture promissit et convenit. Renunciando. Iudex et testes ut supra. Et confessi fuerunt supra se et bona sua pro parte salarij eorum eximie habuisse a superscripto ser Junio de Zrieva. Videlicet dictus Radovan ypperperos vigintiquatuor et dictus Juan ypperperos trigintasex. Renunciando.

Dobrie radassinovich qui se convenit ire Biograd prout supra scriptum est confessus fuit habuisse a superscripto ser Junio pro patre ypperperos quatuordecim. Renunciando.

Die XXII aprilis 1442 superscriptus Juan Stipoevich ex certa sciencia liberavit et franchavit superscriptum ser Junium Mar. de Zrieva ab omni eo quod sibi ser Junio et in bonis superscriptis ducere et petere possit pro et occasione superscripti pacti et conventionione quod ipse ser Junius habuit cum superscripto Radovano Miladinovich. Renunciando. Iudex ser Martolus Binzola et Nicola de Stella testis.

Diversa notariae 21 (1436—1438) str. 122—123.

V

Die V mai 1453.

Ser Drago de Sorgo, Pauchus Stepassinovich et Dimcus Laurentius procuratores conventus fratrum de Srebreniza conduxerunt et accordaverunt Vitichum Radossalich et Juan Chervanich petrarios et Radovanum chervanich smarotorem, promittentes dicti Vitichus. Juan et Radovanus dictis procuratoribus presentibus et acceptantibus de eundo in Srebrenizam et facere unam calchariam de calce, et murare unam ecclesiam et facere alia laboreria ad voluntatem et prout volent guardianus et alij fratres dicti conventus laborando continue diligenter et sollicite singula die non feriata. Promittentes dicti procuratores dare, et soluere dictis Vitcho, et Juano ad ducatos quatuor pro singulo in mense et ad rationem mensis. Item promiserunt dare et soluere dicto Radovano ad ypperperos novem pro singulo mense, et ad rationem mensis. Et de pluri promiserunt quod superscripti fratres de Srebreniza facient expensas cibarias in conventu dictis Vitcho Juano, et Radovano, declarando quod eorum salarium incipiat et incipere debeat die qua applicabunt in Srebrenizam. Et sic convenerunt dicte partes promittentes attendere et observare. Renunciando.

Et post predicta superscripti Vitichus et Juan confessi fuerunt habuisse et recepisse a superscriptis ser Drago, Pancho et Dimcho procuratoribus pro integra et completa solutione eorum salarij pro tribus mensibus ad ducatos quatuor in mense pro quolibet ducatos auri vigintiquatuor. Renunciando.

Item dictus Radovanus confessus fuit habuisse et recepisse a dictis procuratoribus pro integra solutione salarij suj pro tribus mensibus ad ypperperos 9 in mense ypperperos viginti septem. Renunciando.

Declarantes ipsi procuratores quod et si ipsi magistri laborabunt ultra menses tres ipsi nolunt teneri ad ulteriorem solutionem ipsis magistris sed ipsi magistri se habeant intelligere cum dictis fratribus, et sic fuerunt contenti dicti magistri. Renunciando.

Diversa notariae 38, str. 52

VI

Die V februarij 1488.

Marcus Stanichnich murator conduxit et acordavit Bosigchum Milissich de Trebigne presentem et acceptantem pro annis octo proxime futuris promittens dictus Bosigchus toto dicto tempore stare et habitare cum dicto Marco et ab ipso non descendere, non furari nec furari volentibus consentire... et eidem Marco famulari et obedire... Et viceversa dictus Marcus promisit dictum Bosygchum toto dicto tempore annorum octo tenere id domo sua tam egrotem quam sanum et eum cibare nutrire calceare et vestire et docere artem suam....

Diversa notariae 68, str. 57

VII

Die X julij 1488.

Pethar Bogdanovich de Vergato et Matchus Gliubanovich de Breno muratores obligantes se se et eorum bona ad melius tenendum promiserunt domini Blasio Gabrielis presenti et acceptanti de fabricando in Trebigne unam ecclesiam in Cozelli longam brachys duodecim cum concha intra muros largam brachijs sex intra muros, et involtatam altam brachijs septem a terra usque ad centrum seu medietatem volte et copertam cum plocijs aut cum cupis ad voluntatem contrascripti Blasij. Et dictus dominus Blasius promisit dare omnem materiam necessaria fabricae dicte ecclesie ad locum dicte fabricae. Sed ipsi magistri debent incidere lapides qui erunt necessarij dicte fabricae sed dictus dominus Blasius tenetur suis expensis portari facere dictos lapides de loco in quo incisi fuerint ipsi lapides ad locum fabricae. Et dictam ecclesiam debent dare completam per totum mensem septembrem proxime futurum si eis dabit materia parata. Et dictus dominus Blasius promisit ipsis magistris dare et soluere pro toto dicto opere ypperperos quadraginta octo. Et dicti magistri assurant dictum opus per annos quinque continuos. Renunciando hec autem carta etc. Iudex et testes superscripti.

Dominus Blasius promisit eis dare unum manipulum a principio usque ad complementum. Et Radoe et Radaz Radossalichi fratres ad melius tenendum se obligaverunt cum omnibus eorum bonis pro superscriptis pecuniis superscripto domino Blasio presenti et acceptanti. Renunciando.

Die 13 novembris 1489 Pethar superscriptus confessus fuit a domino Blasio superscripto ypperperis octo pro petris spontatis et ypperperos triginta in rationem muri in totum ypperperis triginta octo die superscripta dictus Pethar confessus fuit habuisse a dicto domino Blasio ypperperos duos.

Diversa notariae 68 (1487—1488), str. 129.

VIII

Die XVI februarij 1499.

Radiz Obradovich
Stiepchus discipulus
Radivoi Orbadovich
Matchus Vlacussich (*prekriženo*)

muratores de Ragusio super se et sua bona omnia de eorum manibus et manufactura facere et fabricare in Gracovo in Regione unam ecclesiam titulo

Sancti Nicolai monacho Laurencio de Gracovo presenti et stipulanti nomine et vice hominum totius ville loci et universitatis de Gracovo. Que esse debeat longa intra muros brachia quindecim et lata intra muros brachia novem et muri debent esse grossi supra terram brachia duo et $\frac{1}{4}$ et alti super pedata voltae quae fiet brachia $7 \frac{1}{2}$ cum

duabus fenestris. In super promisserunt facere voitam per totam dictam ecclesiam altam quantum convenit bonam et solidam et de plurj extra dictam ecclesiam facere duo pilastra alta brachia quinque et murum prosedendo intra dicta pilastra. Et cooperire dictam ecclesiam cum plocijs et promiserunt etiam dicti muratores facere lapides (!) lapides erchienes (!) pro dicto laborerio sufficientes et predicta laboreria promiserunt facere ad laudem cuiuslibet boni magistri muratoris. Et discedere die cinguantana cum ipso monacho Laurentio de Ragusio, et ire in gracovo et incipere laborare et continuare usque ad perfectionem et complementum totius dicti operis. Qui Laurentius monachus super se et sua bona omnia et super bona hominum dicte ville de Gracovo pro quibus de rato et rati habitatione promisit obligavit se dare et solvere predictis muratoribus pro eorum labore et mercede in totum ducati auri vigintinovem et facere illis expensas cybarias bonas et illos promittere venire Ragusium in festo Pasce proxime futuris pro dies octo ante pasca et post pasca alios octo dies illos expectare pro redeundo in Gracovo et tunc ante pasca illis dare et solvere ducatos auri quatuor pro parte eorum mercedis pro veniendo Ragusium. Quia sic fuit de pacto inter partes. Et pro parte dictorum laboreriorum nunc suprascripti muratores confessi fuerunt habuisse et recepisse a suprascripto Laurentio aspros triginta. Renunciando.

Die XVII februarij 1499. cassus fuit matchus suprascriptus de aliorum voluntate obligantium se ad operis perfectionem non secus ac si Matchus secum esset pro quo matcho et eius loco se posuerint cum hoc et cum consensu calugeri Laurentij et conducuntis. Renunciando.

Marginalna bilješka: Die XVII julij 1501.

Radic Obradovich, Stiepchus discipulus, Radivoi Obradovich muratores contrascripti fuerunt contenti et confessi habuisse et recepisse a contrascripto Laurentio monacho ducatos vigintitres pro parte contrascripti pacti et laboreriorum. Et quae restant administrari ab eo ducatos sex pro resto contrascriptorum laboreriorum et quod parvum deest ad finiendum contrascripta laboreria presente ibi dicto Laurentio monacho et ita verum esse confitentem. Renunciando val et duc XXIII

Diversa cancellariae 93, str. 119—120.

IX

Die (25) aprilis 1504.

Michoz Gliubissich, paulus filius dicti Michocij de Gravosio et Nicola chovačevich de Ragusio, omnes muratores obligantes se se et omnia eorum bona ad melius tenendum promiserunt et convenerunt Nicolao Francisci Marcovich, presenti et stipulanti nomine guardianj fratrum mino-

rum conventus Srebernize ire ipsi tres personaliter in Srebernizam et secum portare omnia ferramenta et paramenta necessaria et pertinentia eorum arti pro eorum magisterio tam pro murando quam pro sincorando et spondendo petras et pro laborerio de scarpello eorum expensis et in Sreberniza se presentare dicto guardiano et fabricare tam ibi in Sreberniza quam in alijs locis omnia laboreria tam de muris quam de arcubus et voltis et alijs laborerijis eorum artis que volet et ordinavit dictus guardianus et pro dictis laborerijis facere petras spontatas smaratas et de media spontatura sicut erit voluntas et ordinatio dicti guardiani. Item facere portas et fenestras necessarias de dictis petris bene squadratas et de bono laborerio et omnia predicta laboreria facere bona cum bonis fundamentis bene savornata et livellata et illa dare completa et secura et postquam completa erunt illa assecurant per annos decem continuos ab omni fissura crepatura inflatura et ab omni manchamento ruine. Et dictus Nicolaus nomine dicti guardianj ex conventionem habita cum dictis muratoribus promisit eis solvere pro magisterio et manufactura eorum videlicet dictis Michocio et Paulo eius filio ad rationem ducatorum quinque cum dimidio in mense et dicto nicolao chovačevich ad rationem ducatorum duorum in mense. Et de pluri quod dicti muratores habere debeant a dicto guardiano habitationem et expensas cibarias quousque stabunt ad dicta laboreria dicti conventus, et nihil de suo ponere debeant preter eorum personas cum feramentis et paramentis eorum artis necessarijs et reliqua omnia sunt expensis dicti conventus declarantes menses supradictos quod intelligantur de diebus currentibus tam operarijs quam festivis et debeat incipere dictum salarium currere die presenti quia hodie recedunt ituri in Srebernizam et dictum salarium habere debeant de mense in mensem a dicto guardiano et si in fine alicuius mensis factum non foret eis debitum pagamentum quod tali casu possint recedere a laborerio et redire Ragusium ad eorum voluntatem et cum hoc si eorum laboreria non essent grata dicto guardiano quod tali casu possit dictus guardianus dare licentiam ipsis muratoribus solvendo tamen eis per diem et horam et quando redebunt Ragusium habere debeant equitaturas duorum equorum et salarium eorum usque ad eorum redditum ad civitatem Ragusij si de dicto laborerio recedentes redibunt Ragusium et non capient aliud partitum cum alijs et dictas equitaturas et habere debeant hic pro eundo in Srebernizam expensis dicti conventus. Et confessi fuerunt dicti muratores habuisse et recepisse a dicto Nicolao marcovich nomine dicti guardiani ducatos auri septem cum dimidio pro solutione unius mensis videlicet dicti Michoz et Paulus ducatos quinque cum dimidio et dictus nicola chovačevich ducatos duos. Renunciando, hec autem carta etc. Judex et testis ut supra.

Diversa notariae 83 (1503—1504), str. 117'

R é s u m é

CONSTRUCTEURS DE DUBROVNIK ET DU LITTORAL,
Du XIIIe AU XVIe s., EN SERBIE, BOSNIE ET HERZEGOVINE.

L'auteur publie quelques documents d'archives, inconnus jusqu'ici, et, en majeure partie, des contrats rédigés en langue croate qui se trouvent dans les Archives d'Etat de Dubrovnik et ont été conclus — au cours du XVe. et XVIe. s. — entre des constructeurs et des tailleurs de pierre de Dubrovnik et des représentants d'églises, des féodaux, des commandants militaires et différents donateurs, pour l'érection de forteresses, d'églises, de couvents et autres constructions en Bosnie, Serbie et Herzégovine. D'après ces contrats enregistrés dans les livres notariés du notariat d'Etat et les bureaux de la République de Dubrovnik, on apprend, de même que d'après ceux du XIIIe. et du XIVe. s. déjà publiés et que l'auteur mentionne également ici — que des maîtres d'œuvre, des constructeurs et des tailleurs de pierre de Dubrovnik et de la Dalmatie, sont allés travailler dans ces régions ou petits Etats, à l'époque où, sur le littoral dalmate, se développaient les styles roman, gothique et Renaissance: ce sont eux qui ont transporté les éléments architecturaux et décoratifs de ces styles à l'intérieur des Balkans, jusqu'à ce que les Etats médiévaux yougoslaves

tombent sous la domination turque. Mais, même après l'arrivée des Turcs dans les Balkans, ces maîtres d'œuvre habiles à façonner la pierre retournaient dans ces régions, venant surtout de Dubrovnik.

D'après les documents d'archives, on constate aussi que des jeunes gens de Bosnie, d'Herzégovine et de Serbie sont descendus sur le littoral dalmate où, dans les ateliers, ils ont appris le métier de tailleur de pierre et de constructeur, en particulier chez des maîtres du gothique tardif tels que Georges le Dalmate à Šibenik, des sculpteurs de la période de transition gothico-Renaissance comme André Aleši, à Split, ou chez des artistes de Dubrovnik. Quelquefois, un maître de valeur de l'intérieur des Balkans descendait travailler dans les villes dalmates.

Comme conséquence de toutes ces allées et venues se développèrent, du XIIIe. au XVIe. s., des contacts artistiques entre la Dalmatie et son arrière-pays et l'architecture médiévale de Serbie, de Bosnie et d'Herzégovine — particulièrement les églises de l'école médiévale serbe, de même que dans la petite architecture de Bosnie et d'Herzégovine; enfin, sur les monuments funéraires de cette région, appelés *stećci* («stetchaks»), on retrouve l'influence de l'architecture adriatique, de ses décors architectoniques et sculpturaux, ainsi que de ses motifs médiévaux.